

Talat Tekin'in Türkoloji'ye ve Türk Dilbilimine Katkısı

Marcel Erdal*

(Berlin)

Özet: En önemli ve en yenilikçi Türkologlardan biri olan Prof. Dr. Talât Tekin'i 28 Kasım 2015'te kaybettik. Gerek eski ve çağdaş Türk dilleri araştırmalarına, gerekse Altay dilleri arasındaki ilişkilerin açıklanmasına katkıları değerli ve kalıcıdır. Bu sağlam ve değerli katkıları mümkün kılan dilbilimdeki yetkinliği: Türk dilleri (veya başka herhangi bir dil) üzerine yapılacak ciddi bir çalışma dilbilim eğitimi almadan ve ilişkili diller hakkında bilgi sahibi olmadan mümkün olamaz. Beni Eski Türk dillerine çeken onun *Grammar of Orkhon Turkic* eseri ve diğer yayınları yaptığım tüm çalışmalarda bana esin kaynağı oldu. Talât Tekin, nerede yayımlanırsa yayımlansın bilimsel yayınlara açık oluşu ve bilimsel olmayan yayınlara tepki vermesiyle tam bir dünya vatandaşıydı. Kendi ülkesinin sınırlarının çok ötesinde dünyanın herhangi bir yerinde yapılan Türkoloji ve Alta-yistik tartışmalarına katılabilirdi. Bu yazı, Talat Tekin'in bazı bilimsel ve kişisel özellikleri ile birlikte çok sevdiği alan için ne ifade ettiğinin anılması üzerinedir.

Anahtar sözcükler: Talat Tekin, Türkoloji, Türk dilleri, Orhon Türkçesi

Abstract: We lost Prof. Dr. Talât Tekin, one of the most prominent and innovative Turcologists, on October 28th 2015. His contributions to the research of early and current Turkic languages as well as to the elucidation of the relationship between the Altaic languages are valuable and lasting. What enabled these solid and valuable contributions was his linguistic competence; no serious research on the Turkic (as on any other) languages is possible without linguistic training and without a knowledge of contact languages. It was his *Grammar of Orkhon Turkic* which brought me to Old Turkic and his other publications have inspired me to practically everything else which I did. Talât Tekin was a world citizen, receptive to scientific publications and reacting to not so scientific ones everywhere. He was able to participate in Turcological and Altaistic discussions everywhere, much beyond the borders of his country. This paper is a reminder of some of Talat Tekin's scientific and personal qualities, and of what he has meant for his beloved field of research.

Keywords: Talat Tekin, Turcology, Turkic languages, Orkhon Turkic

* Berlin Hür Üniversitesi, merdal4@gmail.com.

Prof. Talat Tekin'in eski ve yeni Türk dillerinin ve Altay dilleri arasındaki ilişkilerin araştırılmasına getirdiği derin bilgiler ve Türkiye'de Türkolog yetiştirmekte eriştiği büyük başarılar çok iyi bilinir. Bu yazıda ben, kaybettiğimiz bu büyük bilim adamının çalışmalarının tümünde gördüğümüz dilbilimsel bakış açısına odaklanmak istiyorum.

1970'de Türkoloji alanında doktora tezi hazırlamak amacıyla Kopenhag'a geldiğimde, profesörüm Hans Jakob Polotsky ile birlikte düşündüğümüz tez konum Güneydoğu Anadolu, İran'ın batısı, Irak ve Suriye'de konuşulan Türkçe ağızlarının Kürtçe, Zazaca, Türkiye'deki Arap ağızları ve Süryaniceyle olan etkileşimiydi. Bu önemli ve ilginç konuyu terketmemin sebebi, Talat Tekin'in 1968'de çıkan *Grammar of Orkhon Turkic* adlı eseri oldu, ve Talat Bey'in tüm çalışmalarını o zamandan beri takip ettim. Yüksek lisansında yapısal dilbilim okumuştum ve Eski Türkçenin tümünün Talat Bey'in yazıtlarla yaptığı şekilde tarif edilmesi gerektiğini düşünüyordum. *Old Turkic Word Formation ve Grammar of Old Turkic* adlı kitaplarımı ancak yıllar sonra tamamlayabildim, ancak 1971'de doktora tezim olarak planlanmışlardı. Diğer kitabım, 1993'te yayımlanan *Volga Bulgarcası gramerim*, Talat Tekin'in beş yıl önce çıkan *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası* yapıtına, ve o kitap çıktıktan sonra yayımlanan bazı makalelere, özellikle hocam Iben Raphael Meyer'in yayımladığı üç yazıya dayanmaktadır. Makalelerimin birçoğu da onun çalışmalarının devamıdır: 1954'te Eski Anadolu Türkçesi gelecek zaman eki *-(y)IsAr* üzerine iki araştırma yayımlar, benim 40 yıl sonra, 1994'te, Doerfer armağanına yazdığım katkı aynı ek üzerineydi. Grek harfli Nagy Szent Miklós yazıtı için 1988'de önerdiğim çözüm ve Hazarların dili konusundaki makalem Talat Tekin'in 1987'de çıkan *Tuna Bulgarları* kitabının devamıdır. Talat Bey Irk Bitig metnini sundu, ben o kitapçıkla ilgili iki makale yazdım. Derslerine maalesef katılamadığım halde, insancıl bir kimse olarak çok sevdiğim, bilim insanı olarak çok saydığım biriydi; tabii ki kendimi öğrencisi sayacağım.

Burada önce Talat Tekin'in insan ve aydın olarak bir iki yönüne değinmek istiyorum, birincisi Behçet Kemal Çağlar'la ilgili. Hocamızın hayat öyküsünde, *Ulus* ve *Öncü* gazetelerinde Türk Dil Kurumu'nun 'akademi'

statüsüne geçirilmesi için yayınladığı yazılar nedeniyle, Disiplin Kurulu Başkanı şair Behçet Kemal Çağlar tarafından hakkında soruşturma açıldığını ve Kurum'daki görevine son verildiğini okuyoruz. Behçet Kemal, Faruk Nafiz Çamlıbel'le birlikte *Onuncu Yıl Marşı*'nı kaleme alan kişidir. Ben kendisini çok iyi tanıdım: Münir Aysu ve Tahir Alangu ile birlikte lisede, Robert Kolej'de üç Türk edebiyatı hocamızdan biriydi. Türkçe ve Farsça divan şiirini derinden anlayan ve yaşayan Münir Bey ve halk edebiyatçısı Tahir Bey'in yanında, çocuksu şekilde Kemalist şiirleriyle pek yüzeysel kalıyordu. Ama burada bizim için önemli olan, Behçet Kemal'in kişiliği değil, Talat Bey'in hiç çekinmeden ilim için milliyetçi dogmatizme karşı gelmesi ve bu uğurda işini kaybetmeyi göze almasıdır. Bu tutumla ilgili olarak 24 yıl önce yazdığı 'Türk diyalektleri değil, Türk dilleri' başlıklı makalesini de anmak istiyorum. Kırk Türk diline, milliyetçi amaç gözetip, yapılarını ve söz varlıklarını, iletişimi hiçe sayarak, lehçe veya şive demek bilimsel bir yaklaşım değildir. Bu konu yeterince tartışıldı, burada uzatmayacağım.

Talat Tekin'i 20. yüzyıl Türk Türkologlarından üstün kılan bir yönü, bir yıl boyunca İlber Ortaylı'nın annesi Şefika hanım'dan düzenli olarak Rusça dersleri almış olmasıdır. Rusça bildiğini görüyoruz, çünkü beş kadar Rusça yapıta tanıtma yazısı yazmıştır. Türk dillerinin çoğu Sovyetler Birliği'nde konuşulmaktaydı. Sovyetler Birliği'nden ayrılan devletlerde Rusçanın bugün de önemli yeri ve güçlü etkisi vardır. Sovyetler Birliğinin çöküşüne kadar, günümüz Türk dillerinin birçoğunu inceleyen en önemli, belki tek önemli çalışmalar Rusçaydı. Rusça bilmeden, orada konuşulmakta olan Türk dilleri konusunda bugün de ciddi bir çalışma yapılamaz. Yabancı dil konusunu biraz genişletiyorum: Türkiye'deki Türkoloji profesörlerinin birçoğu – Rusça, Almanca, Fransızca veya Çince'yi bir yana bırakalım – günümüz dünyasında bilimsel iletişim dili olan İngilizceyi de bilmez. Birçok yurtdışı Türkolojik araştırma sözde Türkçeye çevrilmiştir ve kaynak yerine bu çevirilerden söz edilir ama bu çevirilerin büyük bir kısmı kaynak dili ve terminolojisini bilmeyenlerce acele şekilde hazırlanmıştır. Bugünlerde birçok dergi kendine 'uluslararası' adını verdiği için yayınladıkları makalelerin başına İngilizce özetler konur, ancak bu özet-

lerin çoğunda gülünç denecek yanlışlar görülmektedir. Buna karşın Talat Tekin dünya bilimine açtı; her yerde tartışılmakta olan görüşleri hemen ve tümüyle algılayacak kabiliyette olduğunu yazılarında göstermiştir.

Talat Tekin'i 20. yüzyıl Türkiye Türkologlarından ayıran en önemli özelliği, dilbilimci olmasıydı: Los Angeles'da yapısal ve görgül dilbilim okumuş, orada kazandığı bilgi ve becerileri sadece Orhon Türkçesi konulu tezinde değil, tüm çalışmalarında kullanmıştır. Bence bugün de Türkiye'deki üniversitelerde Türkoloji dersi verenler için dilbilim okumuş olma şartı koşulsaydı, burada Türkoloji alanında kaydedilen katkılar çok daha sağlam olurdu. Talat Tekin, Los Angeles'da dört yıl boyunca iki önemli dilbilimciden ders görür. Biri Türkiye'de özellikle Çağataycayla ilgili yayınları bilinen János Eckmann'dır. Eckmann'ın Balkan ağızları konusunda yaptığı çalışmalar, mükemmel bir alan araştırmacısı da olduğunu göstermektedir. Diğeri, Harry Hoijer, antropolojik dilbilimin kurucularından Edward Sapir'in öğrencisiydi ve Amerika yerlilerinin dilleri ve yaşamları konusunda önemli çalışmaları vardır. Texas ve çevresindeki eyaletlerde vaktiyle konuşulan, hiç bir dille akrabalığı ve benzerliği olmayan Tonkawa dili sadece onun araştırmaları sayesinde belgelenebilmiştir. Hoijer, dille dünya görüşü arasında ilişki olduğunu savunan Sapir-Whorf hipotezi'ni konu edinmiş, bu önemli terimi ilk kullanan o olmuştur. En önemli çalışmaları büyük Atabask – bir başka adıyla Dene – dil grubu üzerinedir. Sibiry'a da konuşulmakta olan Yenisey dil grubuyla uzaktan akraba oldukları düşünülen Atabask dilleri konusunda malzeme toplamakla ve dilbilimsel özelliklerini araştırmakla yetinmemiş, bu diller arasındaki akrabalık, Proto-Atabaskça ve karşılaştırmalı morfoloji gibi konularda da önemli başarılar elde etmiştir.

Talat Tekin'in Amerika'da bulunduğu yıllarda orada üretimsel dilbilim modası yayılır. Ancak, dünyada sayıları 7000'e yaklaşan dilin her birinin kendine özgü bir yapısı vardır ve bu yapıları betimleyip anlamak son derece önemli bilimsel bir girişimdir. Talat Tekin'in Los Angeles'ta öğrendiği görgül ve tipolojik yaklaşım Avrupa'da gücünü korur ve bu yıllarda Amerika'da da hakkettiği yeri geri kazanmakta, ancak Türkiye'de kuramsal yaklaşım güçlü durumunu korumaktadır.

Talat Bey'in 20. yüzyıl Türkiye'sinde nasıl bir bilim adamı olduğunu kısaca belirtmeye çalışalım. Çağdaşı, Türkoloji de okumuş yapısal dilbilimciler – az da olsa – yok değildi. Ancak onlar okurlarına ve öğrencilerine dillerin ve Türkiye Türkçesinin veya yazıtlar dilinin genel ve bilinen özelliklerini anlatıyorlardı. Aralarında tek bir gramerci – bir dilin sözcük ve tümce yapılanmasını anlamaya, açıklamaya çalışan kimse – yoktu. Çağının Türkologlarının ise çoğu Osmanlıca, bazıları da Çağatayca filolojisi okumuş veya Anadolu ağızlarının ses özelliklerini öğrenmişti. Orhon yazıtlarını Türkiye Türkçesinin erken bir lehçesiymiş gibi okuyorlardı. Genel Türkolojiyi Türkiye'ye getiren Tatarlar ve Azerilerden, dilbilimsel eğitim görmedikleri için, ana dillerini bile öğrenememişlerdir. Görgül dilbilimi eski ve yeni Türk dillerine Türkiye'de ilk uygulayan, bunu öğreten, Talat Tekin olmuştur. Dilbilim, her türlü sözlü ve yazılı iletişimin eşzamanlı ve artzamanlı belirli kural doğrultularına bağlı olduğunu gösterir. Talat Bey Eski Türkçe verileri de konuşulan dillerden kazandığımız bilgiler çerçevesinde yorumlar; örneğin kapalı /è/ fonemini – *tégin* ünvanında olduğu gibi – I işaretiyle yazılsa da yazıçevriminde *é* harfiyle karşılar. Türkiye Türkolojisi ancak Talat Tekin'in gösterdiği dilbilim yolunda ilerlerse bilimsel geçerlilik kazanabilir.

20. yy.'ın sonlarında Sovyetler Birliği dağılınca ve Çin de birçok bakımdan açılınca, genç Türkologlara Türk toplumlarını bir müdet yaşamak, dillerini ve lehçelerini canlı şekilde öğrenmek imkânı açılmıştır. Ancak, bir dili okumayı ve konuşmayı öğrenmek, dilin işleyişini anlamak demek değildir; bunun için dilbilim de okumuş olmak gerekmektedir. Türkologlar öğrendikleri eski ve yeni Türk dillerinin yapısal özelliklerine odaklanmalı, dil kaynaklarının arkasındaki iletişim sistemlerini görmelidir. 21. yüzyıl Türkiye Türkolojisi yavaş yavaş dilin gramatikleşme gibi yönlerini araştırmaya, tipolojik bakış açılarını benimsemeye, bazı genç Türkologlar kuru morfoloji tariflerinden ileriye gitmeye başlamaktadırlar. Öte yandan Türkiye dilbilimi tüm Türk dilleriyle ilgilenmeye başlamalıdır çünkü bu diller bazı yapısal bakımlardan Türkiye Türkçesinden epeyi değişiktir; Türkiye Türkçesi birçok yönden tipik bir Türk dili değildir.

Talat Tekin, Altay dillerinin akrabalığına inanıyordu ve belki de haklıdır. Dil akrabalığı konusunu Hoijer'den öğrenmiş olmalı, çünkü özellikle Moğolcanın ve Türkçenin morfolojilerini karşılaştırmakta uzmandı. Talat Bey'in Moğolca hocası John Krueger'ı ben Kopenhag'da tanıdım. Krueger, büyük Altaist Kaare Grönbech'in öğrencisiydi ve Grönbech'in diğer öğrencisi olan hocam Kaare Thomsen Hansen ile sabahın küçük saatlerine kadar içki eşliğinde, bir duvarında kara tahta olan enstitü mutfağında bu akrabalık sorununu çözmeye çalışıyorlardı. Bu günlerde bu akrabalığı en ağır şekilde savunan, Moskovalı Starostin okulu ve Batı Avrupalı müritleridir. Ancak o ekol, teorisini etimoloji alanında sadece ilk hece ünsüzlere dayatmakta, ünlüleri ve ilk heceden sonrasını gözardı etmektedir; morfoloji karşılaştırmaları ise 100 yıl öncesinden daha ileriye gidemmiştir. Talat Bey bunun tam tersiydi; Eski Türkçe geniş zaman ünlülerinin Moğolca fiil tabanlarının ikinci hecesini koruduğunu, dil içi ve diller arası $ş / l$ ve z / r nöbetleşmeleri arasındaki ilişkiyi, çeşitli çekim ve türetim eklerinin dil akrabalığındaki kaynaklarını göstermiştir. Son zamanlarda, Çin'de ve Sibiry'a da konuşulmakta olan, şimdiye kadar pek bilinmeyen çeşitli Moğol ve Tunguz dili üzerindeki araştırmalar çok ilerlemiş, Kıtañ dilinin çözümlenmesi epeyi başarılı olmuş, bir 6. yy. Moğolcası yazıt ortaya çıkmış, Eski Uygurcanın söz varlığı konusundaki bilgiler çok artmış, büyük sayıda yeni runik yazıt ortaya çıkmış, eski Kore dilleri hakkında yeni teoriler önerilmiş, Çin'de ve Moğolistan'da Lop Nor lehçesi gibi bambaşka Türkçeler bulunmuştur. Macarca ve Samoyedce dahil bir takım Ural dilindeki, Ketçe adlı Yenisey dilindeki ve Sibiry'a Tunguz dillerindeki Türkçe alıntılar dil ilişkilerine ve dil tarihine yeni açıklıklar getirmiştir. Tümü Türkiye dışında kazanılan bu veriler Altay dilleri akrabalığı sorunu için değerlendirilebilir, ancak Türkiye'de Altay dilleri konusu Talat Bey'in çabalarına rağmen gelişmiş sayılamaz. Talat Tekin, bilimsel şekilde yenilediği Altay dilleri akrabalığı teorisini her zaman genel ve kanıtlanmış ses olaylarına ve sözcük türetimi ve çekimi kurallarına bağlamıştır; bu diller akraba olsun veya olmasın, aralarındaki ilişkileri, benzerlikleri ve farkları anlamak için onun yolunda gitmek şarttır.